

Zdeněk Pešat

Časopis Květen a jeho hodnocení

Některé pokusy z posledních let o hodnocení časopisu Květen a prací jeho autorů mi vybavily kafkovskou konferenci v Liblicích v roce 1963. Tam zvláště němečtí účastníci zasedání hromadili své výhrady ke Kafkovu dílu. Z české strany se k nim přidal Pavel Reimann, když konstatoval, že Kafka „při mučivém hledání pravdy a v úsilí o její umělecké vyjádření utrpěl porážku“. Eufemicky tím opsal názor, že spisovatel nebyl schopen se rozejít se svou třídou, že - jak se tehdy často o autorech minulosti, třeba i 19. století, říkalo - nepochopil historickou úlohu dělnické třídy. Mám-li v tomto duchu vyjádřit, co se tu a tam o Květnu praví dnes, pak analogie nabízí výrok, že Květen a jeho autoři prohráli, protože nedovedli vykročit z bludného kruhu socialismu. Obě tvrzení jsou pochybená hned ze tří důvodů.

První důvod ukazuje na nepochopení samé podstaty literatury a jejího poslání ve společnosti. Vždyť právě díky tomu, že Kafka „prohrál“, mohl vytvořit to, co vytvořil. Kdyby byl „vyhrál“, měli bychom možná dva Olbrachty, jednoho písničho německy a druhého česky, ale žádného Kafku, neboť v umění neplatí to, co ve vědě, že totiž neobjeví-li něco ten, objeví to onen - dneska ostatně nejčastěji celý tým -, neboť se na to přijít musí. Byla to zvláštní posedlost diktovaná strachem z nových hodnot, jež by snad mohly narušit pevně fixovanou dobovou literární normu, která stále znovu probouzela představu, že mnohostrannost literatury, její široké stylové i žánrové rozpětí (když už ne ideové), základní to znak normálně fungující literatury, je cosi, čemu je třeba zabránit, co je třeba regulovat, svádět do jednoho řečiště. Obdobně falešné je uplatnění takového pojetí funkce literatury i ve vztahu k časopisu Květen. Kdyby jeho autoři zavčas pochopili, že žijí jen iluzím, které je třeba zahodit čím dříve tím lépe, setřel by se pravděpodobně rozdíl mezi generací Května a následujícími ročníky autorů kolem Tváře a Sešitů a dost možná, že bychom neměli ani Lustiga, ani Holuba, ale zato o jednu politickou stranu navíc, soudě alespoň podle vývoje některých autorů Tváře. U kořene takového hodnotících postojů je scestný názor, že jen „správná“ idea může zrodit „správnou“ literaturu a že vůbec existuje „správná“ literatura. Ve skutečnosti to bývá nezdědka naopak, ale ani to není celá pravda, protože hodnota uměleckého díla nezáleží ani tolik na jakékoli ideji, jako spíše na tom, jak se s ní zachází.

Druhý důvod, proč soudy o Kafkovi a Květnu jsou bludné, záleží v tom, že místo vnitřních kritérií přikládají na literaturu mimoestetická měřítka. Ne že by politický nebo morální aspekt měl být z hodnocení umění zcela vyloučen, ale i on musí být konformován s estetickými měřítky. Jinak zůstane příliš hrubým rastrem, jenž nerozlišuje mezi uměním a skutečností.

Konečně třetí nepřiměřenost uvedených tvrzení záleží v jejich ahistoričnosti. V obou případech se na tvůrčí práci přikládají měřítka, která nevyvěrají z nitra daného času, ale byla ex post vytvořena v jiné době a za jiných okolností a uplatňují se zpětně. I V. Havel, který v zářijovém čísle Května z roku 1956 přednesl své výhrady k programu všedního dne, nezpochybňoval samotné cíle, nežádal jejich opuštění, ale scházelo mu stanovisko ke dvěma principiálním problémům tehdejší literatury. Předně žádal vyjasnit poměr k socialistickému

realismu, zda své práce autoři Května pokládají za jeho součást, nebo se bojí vyjádřit s ním nesouhlas. Poukázal přitom na V. Nezvala, jenž nedávno otevřeně odmítl ždanovské teorie. Druhá, podstatnější Havlova připomínka se týkala vztahu básníků Května k modernímu umění, zejména ke Skupině 42, jejíž postupy jsou poezii všedního dne blízké. V programu není o ní sebemenší zmínka, což opět vzbuzovalo v Havlovi dojem, že se o Skupině mlčí úmyslně. V odpovědi se M. Červenka nezmínil o vztahu Května k socialistickému realismu a ve věci Skupiny 42 zdůraznil, že se o ní v stati mlčí nikoli z vypočítavosti, nebo dokonce strachu, ale z malé znalosti problematiky. Cítí potřebu analýz v tomto směru, ale soudí, že nevyvolají změnu v základním životním postoji generace. Mimochodem, bylo by velice zajímavé sledovat vztah autorů Května ke Skupině 42. V témže čísle co Havel,¹ otiskl své poznámky o poezii M. Holub.² Cituje verš z Blatného (bez udání autora, jméno emigranta by neprošlo cenzurou) a přiznává se, že ho okouzluje, ale náladovost je jen odrazový můstek pro dnešní pocity. Naproti tomu později M. Schulz, když hledal rodokmen k poezii všedního dne, našel pouze Neumannovy Nové zpěvy. Ať už je tomu jakkoli, lze říci, že Havlovy připomínky zasahují mnohem podstatněji a v dobových souvislostech názorovou orientací Května, než normy přehlízející podmínky jeho existence.

Jak to tedy je s Květnem a s přístupy k jeho hodnocení? Ve vývoji časopisu a ovšem i v tvůrčím zaměření jeho autorů existují dvě hlavní období. První je neseno programem všedního dne, v druhém je idea všedního dne shledávána už jen jako prostředek na cestě k empirii civilního života. Už to není protipól dobového patetismu; empirie tu slouží jako iniciativní moment ke koncepčnímu uvažování a též jako zdroj možného nového patosu. Tak se to alespoň praví v anonymních tezích (autory byli J. Vohryzek a M. Červenka) s titulem K úvaze a k polemice v prvním čísle posledního ročníku Května 1959.³

I v těchto programových vyhlášeních je mimo pochybnost postavena marxistická orientace většiny spolupracovníků. Stať se přihlašuje i k podnětům XI. sjezdu KSČ a nezdá se, že by to byl jen povinný dobový rituál. Jinak se však její úvahy nesou směrem k vnitřním otázkám umění, jako je odmítnutí pojímat jeho pravdivost jako totožnost se skutečností, zdůraznění stylizace a deformace jako tvárných prostředků nebo poukaz na rozdíl mezi možnostmi společnosti a jejich reálným naplněním, což je „iniciativní složkou dalšího vývoje“. Přesto i tento program vyvolal ostrou negativní a pro dnešního čtenáře již stěžejí pochopitelnou reakci politických kruhů a i on byl označen jako jeden z podnětů pro zastavení Května.

Vedle programových úvah je ovšem v čísle také beletrie. Pokusím se jí použít jako vzorek tvůrčích snah generace. Spolu s povídkou A. Lustiga jsou tu verše K. Šiktance, M. Červenky, M. Holuba, V. Dvořáčkové, M. Floriana a dalších. Šiktanc evokuje drama noci, v němž bdící sleduje film složený ze střípků jeho dosavadního života, Červenka připomíná upálení chlapce, zrozeného císařským řezem, středověkou inkvizicí, Holub má tam báseň o astronautech naplněnou vírou, že pohnou ekliptikou a budou rozsuzovat hvězdy, ale že také nastolí lidštější vztahy („řeknete lže / tomu, kdo lže, / a řeknete pravdě pravda / a soudruh soudruhu“) a též slavné verše o smrti Archimeda z rukou kaprála, který zaujal učencovo místo:

1) Pochyby o programu, Květen 2, 1956/57, str. 29-30.

2) Náš všední den je pevnina, Květen 2, 1956/57, str. 1-2.

3) Květen 4, 1959, str. 1-3.

V Syrakusách teď
 velí škole filozofů,
 druhé tisíciletí
 sedí na halapartně
 a píše:
 ráz dva
 ráz dva
 ráz dva

Dvořáčková tu otiskla verše o pradenách klečících u vody:

Voní po řebříčku, po bouřkách a mléku.
 Žijí každou vlnu, její zdvih i pád.
 Vědí, že je třeba vyprat všecku špínu
 a pak zkleče vstát.

Je to vesměs tzv. společenská poezie a ve většině veršů se zjevuje kritický osten, ale nejsou pouhou publicistickou polemikou. Alespoň některé nesou v sobě tvůrčí potenciál, který tuto konkrétní dobovou reakci přetavuje v obecněji platnou výpověď přesahující pouhou aktuálnost. Jedny více, druhé méně. Holubova báseň *Astronauti* svou vírou v moderní vědecký scientismus vyvolaný udivujícími kosmickými výboji může se z odstupe času jevit jako naivní zvláště tím, jak spojuje vědecké objevy s proměnou charakteru lidí, a pravděpodobně už nikdy nevyvolá svou novou aktualizaci. Naproti tomu verše o Archimedovi jako o konfliktu přímočarého myšlení se složitostí světa nebo primitivní moci s bezmocným věděním takovou nadějí mají spíše. Mezi oběma Holubovými básněmi je napětí a odvážím se tvrdit, že je to protiklad příznačný pro celou tehdejší poezii básníků Května, a to jednak mezi iluzemi a reálným viděním světa a jednak mezi aktuální a nadčasovou rovinou díla. Neznamená to automaticky, že marxistické přesvědčení je pouze dodavatelem iluzí, zatímco kritický odstup vypvěrá z negace marxismu.

Nicméně nepochybně platí, že toto napětí v té nejobecnější rovině skýtá rámec pro veškerou aktivitu autorů Května. Tak jako Kafkovy reflexe vzešly z drtivé izolace etnické, rasové, sociální i existenciální, specifické vidění světa generace Května vzešlo z napětí mezi přesvědčením o pozitivních perspektivách socialistické orientace společnosti a intenzivním vnímáním jevů, které tyto perspektivy zastírají, ne-li přímo anulují, mezi vírou a realitou světa. Je to současně napětí dynamické: s časem ubývá víry a zmnožuje se - naštěstí nikoli účelová kritičnost - ale mnohostrannost v pojetí reality.

Situace vytvářená oběma těmito složkami patří právě jen této etapě vývoje poúnorové literatury a v tomto smyslu je také už jindy neopakovatelná, a co je zvlášť důležité: tento rozpor byl stále ještě s to působit jako stimul tvorby generace. Chtít v zájmu aktualizujícího hodnocení odtrhnout jedno od druhého nebo klást proti sobě, tj. sledovat jen kriticky negativistickou stránku Května nebo naopak hromadit jen doklady o jeho poplatnosti dobovým ideovým schématům a iluzivním představám, je ahistoricky účelové, není právo věci a vede k falešným závěrům. Ostatně jen v této celistvosti mohla tato generace sehrát svou vývojovou roli rozrušování a transformování oficiální literární normy nastolené zkraje padesátých let a zároveň v řadě prací mířit k hodnotám trvalejším. Jejich zkoumání už je záležitost monografických analýz jednotlivých individualit generace.

Nakonec tuto ambivalentnost Května s krutou a řekl bych až s cynickou ironií symbolizuje jeho zánik po celostátní konferenci Svazu čs. spisovatelů v březnu 1959. Nejprve v dubnovém čtvrtém čísle se objevuje sebekritika vedoucího redaktora J. Šotoly⁴ a pak k červnovému šestému čísle je přiložen letáček sdělující, že z rozhodnutí ÚV SČSS tímto číslem Květen uzavírá svou existenci, neboť „nové úkoly, které si vytyčuje literatura, vyžadují i nových časopiseckých nástrojů, které jim budou účinně napomáhat“. Tak na spáleništi Nového života a Května zaplápolal Plamen.

4) Náročný program, Květen 4, 1959, str. 145-147.